

عزیزآله معارفی

امامقلی عاشری

دانشجویان کارشناسی ارشد دانشگاه شهید بهشتی

شماره مقاله : ۳۳۷

ضرورت مطالعه و تحقیق قابلیت بهسازی روستاها

A. Maarefi

E. Asheri

M. A. students University of Shahid Beheshti

A Study on the Rural Development and Distribution of facilities among Villages according to Priority

As a comparison of the latest censuses indicates the rate of moving from villages to large cities has sharply increased in recent decades. And this phenomenon has been making a lot of troubles. Therefore, it seems necessary to prevent villagers from rushing out of their villages towards large cities. The Iranian government should give her careful consideration and allocate a large sum of money to the improvement of villages in terms of all kinds of facilities: agriculture, sanitary, educational, economical, cultural, etc. Hence the facilities should be distributed according to priority. This priority would be on the basis of each villages potentials for development.

This study investigates how to choose the aptest villages for the distribution of facilities. The sampling of subjects, villages, were done on the basis of the scores given to each village in terms of their population, economic potentialities, topography, geopolitical centrality... and distance from the given central city.

مقدمه

استان آذربایجان غربی ۳۲۰۶ آبادی دارد که از این تعداد ۲۹۸۰ روستا دارای سکنه و ۲۲۶ روستا خالی از سکنه هستند (۱۳۶۵). جمعیت استان ۱۹۷۱۶۷۷ نفر است که از این تعداد جمعیت ۱۰۶۸۵۱۲ نفر در روستاها ساکن می‌باشند (۱۳۶۵). به عبارت دیگر؛ در حدود ۵۴٪ از جمعیت استان در نقاط روستایی سکونت دارند و بنا به آمار سرشماری سال ۱۳۶۵ در ۸۹٪ از آبادیها زراعت، در ۳۸٪ باغداری و در ۷۷٪ آنها دامداری و دامپروری رایج است. براساس آمار و ارقام فوق‌الذکر بیش از نیمی از جمعیت استان در روستاهای آن ساکن هستند و این نشانگر نقش روستاها به عنوان یکی از مراکز و مجتمعهای زیست انسان می‌باشد. از سوی دیگر ارقام مذکور درخصوص مسائل اقتصادی روستاها، نقش تولیدی آنها را در بخش کشاورزی نشان می‌دهد.

نقش زیستگاهی و نقش تولیدی - اقتصادی نقاط روستایی باید توجه مسؤولان مملکت را به خود جلب کرده باشد، زیرا مهاجرت سیل‌آسای روستاییان به شهر و پیامدهای آن برای مبدأ (تخلیه آبادیها و ...) و مقصد (مشکلات عدیده شهری از جمله کمبود مسکن، کمبود آب، مشکل ترافیک ...) مهاجرت ضرورت عنایت به سکونتگاههای روستایی را بیش از پیش نمایان می‌سازد.

در راستای برنامه توجه به نقاط روستایی و برای دستیابی به بهترین شیوه و نحوه توزیع امکانات خدماتی و رفاهی و نیز انجام کارهای عمرانی با توجه به شمار زیاد روستاها و محدودیتهای مالی و زمانی و ... و براساس نظام سلسله مراتب سکونتگاهی می‌بایست به امر انتخاب و اولویت‌بندی روستاهای مناسبتر و مساعدتر اهمیت داده شود. این انتخاب و اولویت‌بندی بایستی بر پایه معیارهای علمی از جمله میزان جمعیت، توان اقتصادی، توپوگرافی محل استقرار، وضعیت کالبدی، مرکزیت جغرافیایی، مرکزیت سیاسی، حوزه نفوذ و فاصله برای ارائه امکانات خدماتی، رفاهی و ... باشد، بنابراین، مطالعه و بررسی روستاها برای اولویت‌بندی آنها جهت انجام بهسازی ضرورت خود را آشکارتر می‌کند.

موضوع تحقیق: بررسی قابلیت بهسازی روستاهای بالای صد خانوار استان آذربایجان غربی و اولویت‌بندی آنها.

طرح مسأله تحقیق: بهسازی روستایی مجموعه تلاشها، فعالیتها و اقداماتی را دربر می‌گیرد که برای هر روستا به تناسب جمعیت، توان اقتصادی، وضعیت اجتماعی، کالبدی، امکانات خدماتی و ... لازم است؛ ولی با توجه به این که توان مالی و قدرت اجرایی دولت محدود است و از طرف دیگر اقدامات بهسازی روستایی یکی از هزاران کار عمرانی و ... دولت برای کشور

(روستاها) می‌باشد و نیز با عنایت به محدودیت زمانی و تفاوت تأثیر در تقدّم و تأخّر مطالعه و اجرای هر طرح بهسازی روستایی نسبت به دیگری و برای تقویت احتمال دستیابی به نتایج مورد انتظار باید سکونتگاه‌های روستایی برای مطالعه و اجرای بهسازی اولویت‌بندی شود.

هدف تحقیق: دستیابی به انتخاب روستاهایی است که مجموعاً بهترین و بیشترین زمینه‌های بهسازی را نسبت به روستاهای دیگر، در خود داشته باشد.

روش تحقیق: الف) اسنادی؛ ب) میدانی

چارچوب تحقیق:

- ۱- جمعیت (تعداد خانوار، نرخ رشد)؛ ۱۲ امتیاز
 - ۲- توان اقتصادی (اراضی کشاورزی، تعداد دام، تعداد کارگاه‌های صنعتی و منابع آب زراعی و آشامیدنی)؛ ۲۲ امتیاز
 - ۳- توپوگرافی، وضعیت ناهمواری (وضعیت شکل زمین)، محل استقرار روستا و کالبد آن (معايير، امکان توسعه)؛ ۲۷/۵ امتیاز
 - ۴- مرکزیت جغرافیایی روستا؛ ۵/۵ امتیاز
 - ۵- مرکزیت سیاسی (مرکزیت دهستان)؛ ۱۱ امتیاز
 - ۶- حوزه نفوذ روستا (آموزشی، بهداشتی درمانی، تجاری معین و اداری)؛ ۱۱ امتیاز
 - ۷- فاصله روستا از مراکز جمعیتی (مرکز بخش، مرکز شهرستان)؛ ۱۱ امتیاز
- جمع امتیازات: ۱۰۰
- شرح چارچوب تحقیق:

در مطالعه طرح اولویت‌بندی روستاهای بالای صد خانوار استان آذربایجان غربی، ۷ عامل جمعیت، توان اقتصادی، وضعیت توپوگرافی، کالبدی، مرکزیت جغرافیایی، مرکزیت سیاسی، حوزه نفوذ روستا و فاصله آبادی از مراکز جمعیت مدنظر قرار گرفته و این بررسی و تحقیق برپایه عوامل هفتگانه فوق انجام یافته است.

عوامل مذکور خود به دو دسته تقسیم می‌شوند: الف) عوامل مربوط به منطقه جغرافیایی، ب) عوامل مربوط به نقطه روستایی

عوامل مربوط به منطقه جغرافیایی عبارتند از: مرکزیت جغرافیایی، مرکزیت سیاسی، حوزه نفوذ و فاصله.

و عوامل مربوط به نقطه روستایی بدین شرح است: جمعیت، توان اقتصادی و وضعیت

توپوگرافی - کالبدی.

در این مطالعه حدود ۴۰٪ از کل امتیازات به عوامل منطقه جغرافیایی و ۶۰٪ از آن به عوامل نقطه روستایی اختصاص داده شده است.

از سوی دیگر چون محور بهسازی روستایی، اصلاح کالبدی بافت روستا و برنامه ریزی برای توسعه فیزیکی آبادی است؛ لذا بالاترین امتیاز (۲۷/۵) را به عامل توپوگرافی محل استقرار و وضعیت کالبدی روستا داده و دومین رقم بالای امتیاز برای وضعیت اقتصادی آبادی منظور شده؛ زیرا برای انجام بهسازی بعد از وضعیت توپوگرافی و کالبدی روستا، وضعیت اقتصادی آبادی که حیات روستا به آن بستگی دارد از اهمیت شایانی برخوردار است؛ بنابراین ۲۲ امتیاز برای عامل توان اقتصادی قائل شده و برای بقیه عوامل به جز عامل مرکزیت جغرافیایی، ۱۱ امتیاز در نظر گرفته شده است. عامل مرکزیت جغرافیایی از ۵/۵ امتیاز بهره مند گردیده؛ چرا که این عامل در عوامل مرکزیت سیاسی و حوزه نفوذ نیز مستتر است و این دو عامل مرکزیت سیاسی و حوزه نفوذ دارای امتیاز هستند و در واقع مرکزیت مکانی که مدنظر بوده در قالب سه عامل مرکزیت جغرافیایی، مرکزیت سیاسی و حوزه نفوذ بروز و ظهور نموده است و این نکته نیز درخور توجه است که ما به مرکزیت مکانی (مرکزیت جغرافیایی، مرکزیت سیاسی و حوزه نفوذ) در راستای توجه به منطقه جغرافیایی ۲۷/۵ امتیاز داده و برای عامل وضعیت توپوگرافی و کالبدی نیز به عنوان عامل نقطه روستایی ۲۷/۵ امتیاز منظور کرده و عوامل دیگر (یعنی عامل جمعیت، فاصله و توان اقتصادی) هریک به فراخور تأثیر و اهمیتشان در بقا و ادامه حیات و ترقی آبادی و نیز تعادل توزیع جمعیت در سطح شهرستان، استان و... از امتیاز بهره مند شده اند.

علل انتخاب معیارهای مطالعه قابلیت بهسازی روستاهای بالای صد خانوار استان آذربایجان غربی

۱- عامل جمعیت: این عامل به دو دلیل در این طرح مورد نظر بوده است:

الف) معیار جمعیتی شناخت شهر و روستا: در ایران سکونتگاههای با کمتر از ۵۰۰۰ نفر سکنه به عنوان روستا مدنظر قرار گرفته اند.

ب) از طرف دیگر این عامل یکی از معیارهای توزیع بودجه و اعتبار در سطح کشور بوده و می باشد.

۲- عامل توان اقتصادی:

انتخاب این معیار بدین منظور بوده که سرمایه گذارهایی که در سکونتگاههای روستایی صورت می گیرد، حداکثر بازدهی اقتصادی را داشته باشد و از هرزروی و هدر رفتن سرمایه های کشور

جلوگیری به عمل آید؛ یعنی در واقع از سرمایه گذاریهای محدود موجود به صورت بهینه استفاده شود.
۳- معابر و امکان توسعه:

این مورد به خاطر سهولت انجام بهسازی و هزینه کمتر آن در نظر گرفته شده و مورد مطالعه قرار گرفته است. در ضمن عامل مذکور علاوه بر دلایل فوق در راستای این طرز تفکر بوده که طرحهای بهسازی با موفقیت زیادتری همراه باشد تا میزان رغبت و اشتیاق مردم را بالا برده، مشارکت مردم بیشتر گردد و توسعه فیزیکی آینده روستاها با مشکل مواجه نشود.

۴- مرکزیت جغرافیایی روستا:

این عامل به خاطر این مورد توجه بوده که اگر امکانات و تأسیساتی در یک منظومه و مجموعه روستایی به وجود آید، روستاهای اطراف نیز از امکانات و خدمات آن بتوانند استفاده کنند (درواقع یعنی استفاده حداکثر از امکانات موجود و پیشنهادی با حداقل فاصله دسترسی به امکانات و مراکز خدماتی).

۵- مرکزیت سیاسی:

این مورد نیز هم به خاطر همسویی با سایر ادارات و ارگانها مدنظر بوده و هم با توجه به این مطلب که انتخاب مراکز سیاسی دهستانها نیز با بررسی و مطالعه صورت گرفته و عامل مرکزیت خواه ناخواه دخیل بوده است در نظر گرفته شده است. در ضمن برای تقویت نظام سلسله مراتبی نیز مورد عنایت قرار گرفته است.

۶- حوزه نفوذ روستا:

درباره عامل حوزه نفوذ، می توان گفت امروزه در هر مطالعه ای که راجع به سکونتگاههای انسانی اعم از شهر و روستا صورت می گیرد، عامل حوزه نفوذ مورد توجه می باشد؛ لذا در این طرح نیز عامل فوق الذکر مورد توجه واقع شد تا در گزینش سکونتگاههای برتر برای بهسازی، به روستاهایی که حوزه نفوذ بیشتری دارند، ارزش زیادتری داده شود.

۷- فاصله روستا از مراکز جمعیتی:

این عامل در راستای توزیع و پخش فضایی - مکانی متعادل جمعیت در سطح استان (شهرستانها، بخشها، دهستانها) مورد نظر بوده تا نحوه پخش جمعیت در سطوح واحدهای سیاسی استان به صورت متعادل باشد؛ زیرا توزیع متعادل جمعیت و تعدد مراکز جمعیت خود در بهره گیری هرچه بهتر و بیشتر از امکانات طبیعی، ایجاد امنیت، تقویت سیستم دفاعی مملکت و ... مؤثر بوده و از سوی دیگر از بروز مشکلات بی شماری همچون کمبود مسکن، کمبود آب آشامیدنی و

مصرفی، مشکلات ترافیکی، مشکلات زیست محیطی، ناهنجاریهای اجتماعی و ... که تمرکز و تجمع غیرمعقول جمعیت در شهرها به وجود آورده و می آورد، جلوگیری می شود.

شرح امتیازات

امتیاز $18A + 1 = 100$	امتیاز $A = \frac{100}{18} = 5/5$
امتیاز $5A(A = 5/5) = 27/5$	۱- عامل وضعیت توپوگرافی و کالبدی:
امتیاز $4A(A = 5/5) = 22$	۲- عامل توان اقتصادی:
امتیاز $2A + 1 (A = 5/5) = 12$	۳- عامل جمعیت:
امتیاز $2A (A = 5/5) = 11$	۴- عامل مرکزیت سیاسی:
امتیاز $2A (A = 5/5) = 11$	۵- عامل حوزه نفوذ:
امتیاز $2A (A = 5/5) = 11$	۶- عامل فاصله:
امتیاز $A (A = 5/5) = 5/5$	۷- عامل مرکزیت جغرافیایی:

شیوه تحقیق (دستورالعمل تحقیق)

۱- جمعیت

الف) تعداد خانوار؛

- الف - ۱: روستاهای بالای صد خانوار موردنظر است.
 الف - ۲: به هر خانوار ۰۱٪ امتیاز داده می شود.
 الف - ۳: حداکثر ۶ امتیاز در نظر گرفته شده است.
 الف - ۴: به روستاهای بالای ۷۰۰ خانوار نیز ۶ امتیاز داده می شود.
 الف - ۵: امتیاز $(X-100) \times 0.01 =$

$$X = \{101, 102, 1000, 700\}$$

X = تعداد خانوار

ب) نرخ رشد؛

- ب - ۱: برای یک درصد نرخ رشد مثبت، یک امتیاز داده می شود.
 ب - ۲: حداکثر ۶ امتیاز منظور شده است.
 ب - ۳: به نرخ رشدی بالاتر از ۶ درصد نیز ۶ امتیاز تعلق می گیرد.
 ب - ۴: امتیاز X ، نرخ رشد r

$$X = r \times 100$$

۲- توان اقتصادی

الف) اراضی کشاورزی؛

- الف - ۱: زمین زراعی آبی؛ هر ۷ هکتار زمین زراعی آبی یک شغل محسوب می شود (a).
 الف - ۲: زمین زراعی دیم؛ هر ۱۴ هکتار زمین زراعی دیم یک شغل محسوب می شود (b).
 ب) تعداد دام؛

- ب - ۱: بز و گوسفند، هر ۹۰ رأس بز و گوسفند یک شغل محسوب می شود (c).
 ب - ۲: گاو و گاومیش، هر ۱۶ رأس گاو و گاومیش یک شغل محسوب می شود (d).

$$\text{الف - ب - ۱: } \boxed{} = (a+b+c+d) \times 0.5\%$$

الف - ب - ۲: حداکثر ۱۲ امتیاز منظور شده است.

پ) کارگاههای صنعتی؛

- پ - ۱: برای هر کارگاه ۰/۳ امتیاز داده می شود.
 پ - ۲: حداکثر ۳ امتیاز در نظر گرفته شده است.

$$\text{پ - ۳: امتیاز } \boxed{} = X \times 0.3\%$$

$$X = \{10000, 3000, 2000, 1000\}$$

X = تعداد کارگاهها

ت) وضعیت آب زراعی و آشامیدنی؛

- ت - ۱: وضعیت آب زراعی (میزان درصد اراضی آبی نسبت به میزان کل اراضی آبی و دیم):
 ت - ۱-۱: ۲۵ درصد و کمتر؛
 ت - ۱-۲: ۲۶ تا ۵۰ درصد؛
 ت - ۱-۳: ۵۱ تا ۷۵ درصد؛
 ت - ۱-۴: ۷۶ تا ۱۰۰ درصد؛
 ت - ۲: وضعیت آب آشامیدنی؛

ت - ۲-۱: خوب بالفعل ۲ امتیاز + خوب بالقوه ۲ امتیاز = ۴؛ خوب

ت - ۲-۲: خوب بالفعل ۲ امتیاز + متوسط بالقوه ۱/۵ امتیاز = ۳/۵؛ بالاتر از حد متوسط

ت - ۲-۳: متوسط بالفعل ۱/۵ امتیاز + خوب بالقوه ۲ امتیاز = ۳/۵؛ بالاتر از حد متوسط

ت - ۲-۴: متوسط بالفعل ۱/۵ امتیاز + خوب بالقوه ۱/۵ امتیاز = ۳؛ متوسط

ت - ۲-۵: متوسط بالفعل ۱/۵ امتیاز + ضعیف بالقوه ۱ امتیاز = ۲/۵؛ پایین تر از حد متوسط

ت - ۲-۶: ضعیف بالفعل ۱ امتیاز + متوسط بالقوه ۱/۵ امتیاز = ۲/۵؛ پایین تر از حد متوسط

ت - ۲-۷: ضعیف بالفعل ۱ امتیاز + ضعیف بالقوه ۱ امتیاز = ۲؛ ضعیف

۳- توپوگرافی محل استقرار روستا و کالبد آن (معايير، امکان توسعه)

الف) امکان توسعه؛

الف - ۱: بازای هر هکتار امکان توسعه ۱۲/۰ امتیاز داده می‌شود.

الف - ۲: حداکثر ۱۲ امتیاز در نظر گرفته شده است.

الف - ۳: برای بالاتر از ۱۰۰ هکتار نیز همان ۱۲ امتیاز در نظر گرفته می‌شود.

الف - ۴: امتیاز $X \times 0/12 =$

$$X = \{1 \text{ و } 2 \text{ و } 3 \text{ و } 1000 \text{ و } 100\}$$

مقدار زمین به هکتار = X

ب) معابر؛

ب - ۱: برای معابر اصلی درجه یک (۱۸ متر)، ۸ امتیاز منظور شده است و برای هر متر عرض

معبر ۴۴۴/۰ امتیاز داده می‌شود.

امتیاز $a - X \times 444 =$

ب - ۲: برای معابر اصلی درجه دو (۱۴ متر) ۵ امتیاز منظور شده و برای هر متر عرض معبر

۳۵۷/۰ امتیاز داده می‌شود.

امتیاز $b - X \times 0/357 =$

ب - ۳: برای معابر اصلی درجه سه (۱۲ متر)، ۲/۵ امتیاز منظور گردیده و برای هر متر عرض

معبر ۲۰۸/۰ امتیاز داده می‌شود.

امتیاز $c - X \times 0/208 =$

عرض متوسط معبر به متر = X

امتیاز کل بند معابر $a + b + c =$

۴- مرکزیت جغرافیایی روستا

الف - شرایط تقریبی [چهارراهی بودن (در چهارراه قرار گرفتن)، تعداد روستاهای اطراف: ۱۰

و بالاتر] ۵/۵ امتیاز؛ عالی

ب - شرایط تقریبی [سه راهی بودن (در سه سه راه استقرار گرفتن)، تعداد روستاهای اطراف:

۱۰-۶] ۴/۵ امتیاز؛ خوب

پ - شرایط تقریبی [دوراهی بودن (در دوراهی مستقر بودن)، تعداد روستاهای اطراف: ۳-۶] ۳/۵ امتیاز؛ متوسط

ت - شرایط تقریبی [یک راهی بودن (دارای یک محور و جاده ارتباطی)، تعداد روستاهای اطراف: کمتر از ۱۳] ۲/۵ امتیاز؛ ضعیف

۵- مرکزیت سیاسی (مرکزیت دهستان)؛ امتیاز ۱۱

۶- حوزه نفوذ روستا (آموزشی، بهداشتی درمانی، تجاری معین و اداری)
الف - حوزه نفوذ آموزشی:

الف - ۱: حداکثر ۲/۷۵ امتیاز منظور شده است.

الف - ۲: حداکثر ۵ روستا در نظر گرفته شده است.

الف - ۳: امتیاز $X \times 0/55 =$

$X = \{1 \text{ و } 2 \text{ و } 3 \text{ و } 4 \text{ و } 5\}$

$X =$ تعداد روستا

الف - ۴: برای بالاتر از ۵ روستا نیز همان ۲/۷۵ امتیاز منظور شده است.

ب - سایر موارد حوزه نفوذ روستا (بهداشتی-درمانی، تجاری معین و اداری) نیز مانند حوزه نفوذ آموزش محاسبه می شود.

۷- فاصله روستا از مراکز جمعیتی (مرکز بخش - مرکز شهرستان)

الف - فاصله از مرکز بخش:

الف - ۱: بازای هر کیلومتر ۰/۱۱ امتیاز داده می شود.

الف - ۲: کل امتیاز منظور شده برای بند الف ۵/۵ است.

الف - ۳: فاصله روستا از مرکز بخش به کیلومتر X

امتیاز $X \times 0/11 =$

$X = \{1 \text{ و } 2 \text{ و } 3 \text{ و } \dots \text{ و } 50\}$

الف - ۴: برای روستاهای با فاصله بالاتر از ۵۰ کیلومتر نیز همان امتیاز ۵/۵ منظور شده است.

ب - فاصله روستا از مرکز شهرستان:

ب - ۱: بازای هر کیلومتر فاصله ۰/۱۱ امتیاز داده می شود.

ب - ۲: کل امتیاز منظور شده برای بند ب ۵/۵ است.

ب - ۳: فاصله روستا از مرکز شهرستان به کیلومتر X

دنباله جدول طرح بررسی قابلیت بهسازی روستاهای بالای صد خانوار استان آذربایجان غربی
(در سه صفحه)

ملاحظات	مرکزیت جغرافیایی	حوزه نفوذ				فاصله از مراکز جمعیتی	
		اداری	تجاری معین	بهداشتی درمانی	آموزش	مرکز بخش	مرکز شهرستان

منابع و مأخذ

- ۱- آمار سرشماری عمومی نفوس و مسکن شهرستانهای استان آذربایجان غربی، سال ۱۳۶۵، مرکز آمار ایران.
- ۲- آمار سرشماری کشاورزی سال ۱۳۶۷، مرکز آمار ایران.
- ۳- آمار جمعیتی سال ۱۳۷۳ خانه‌های بهداشت روستایی استان آذربایجان غربی
- ۴- آمار و اطلاعات آب آشامیدنی، نشریات اداره مهندسی بهداشت جهاد استان آذربایجان غربی.
- ۵- آمار و اطلاعات راههای روستایی، نشریات اداره راه جهاد استان آذربایجان غربی.
- ۶- آمار و اطلاعات راههای روستایی، نشریه برنامه و بودجه استان.
- ۷- گزارشهای توجیهی تقسیمات کشوری شهرستانهای استان آذربایجان غربی، نشریات استانداری.
- ۸- آمار و اطلاعات فرهنگ اقتصادی سال ۱۳۶۰ وزارت جهادسازندگی.
- ۹- نقشه‌های ۱:۵۰۰۰۰ استان آذربایجان غربی، ارتش.
- ۱۰- نقشه‌های ۱:۱۰۰۰۰۰ استان آذربایجان غربی، سازمان برنامه و بودجه استان آذربایجان غربی.
- ۱۱- آمار و اطلاعات میدانی واحدهای بهسازی و مسکن مراکز جهادسازندگی شهرستانهای استان آذربایجان غربی.